

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.22

Л. В. Вакарюк

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного права
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

РОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЯТЬ «ПРАВОВИЙ РЕЖИМ», «ПРАВОВИЙ СТАТУС» І «ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ» З ПОЗИЦІЙ ТРУДОВОГО ПРАВА

У статті автор здійснює аналіз понять «правовий режим», «правовий статус» та «правове положення», визначаючи їх сутність та особливості з позицій трудового права. На основі дослідження наукових праць вчених у галузі трудового права та інших галузей права здійснюється їх порівняння та розмежування. Формулюються висновки щодо неприпустимості ототожнення досліджуваних категорій науки трудового права.

Ключові слова: правовий режим, правовий становище, правовий статус, розмежування понять, порівняння понять, трудове право.

Постановка питання. Правовий режим є не новою категорією теорії права, однак до сьогодні це поняття, хоча все частіше й ширше використовується в науковому термінологічному обороті, втім, залишається недостатньо дослідженим, головним чином, у галузевому масштабі (особливим чином це стосується і галузі трудового права України). Більш того, аналізуючи наукові праці українських та зарубіжних вчених, в яких у тій чи іншій мірі висвітлюється поняття «правовий режим», можна помітити, що вказане поняття ототожнюється із низкою суміжних з ним категорій. Як правило, вчені досить часто не розрізняють поняття «правовий режим», «правове становище» та «правовий статус», вважаючи, що вказані правові категорії є не лише схожими за змістом, але й такими, що їх можна розглядати в якості рівнозначних. Також досить поширеним серед науковців є розуміння абсолютної рівнозначності поняття «правовий режим» лише в якості синоніму поняття «правове становище» чи «правовий статус».

З огляду на важливість категорії «правовий режим» як для науки, так і для практики, вважаємо, що ототожнення правової сутності та юридичного змісту вказаних правових категорій

є шкідливим і неприпустимим, а науково-дослідним тенденціям щодо розмивання правової природи «правового режиму» має бути протиставлена тенденція щодо чіткого розмежування зазначених понять.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри загальну невирішеність проблеми розмежування понять «правовий режим», «правове становище (стан)» та «правовий статус», аналіз наукових розробок окремих українських та зарубіжних вчених (С.С. Алексєєва, Г.С. Беляєвої, М.І. Матузова, Н.Д. Гетьманцевої, О.В. Малько, М.І. Матузова, В.Я. Настюка, Ю.С. Новікової, Ю.П. Пацурківського, Т.С. Подорожної, І.О. Соколової, Е.Ф. Шамсумової, Н.Я. Якимчук, О.А. Яковлева та інших провідних вчених) дозволяє дійти висновку, що науковцями вже поступово робляться спроби у вирішенні окресленої проблеми. Разом із тим, аргументація розмежування вказаних понять до сих пір не характеризується достатньою систематичністю та узагальненістю. Зворотною проблемою вказаного процесу є також невирішеність розмежування зазначених понять у рамках галузі трудового права України, в межах якої поняття «правовий режим» взагалі вченими-трудоваками невиправдано ігнорується.

Метою статті є здійснення комплексного розмежування понять «правовий режим», «правове становище» та «правовий статус» у світлі теорії трудового права.

Виклад основного матеріалу. Під правовим режимом трудового права в широкому сенсі слід розуміти особливий порядок нормативного врегулювання діяльності та взаємодії учасників відносин із приводу праці, яким визначається: механізм забезпечення практичного здійснення системи дозволів, стимулів, нормативів, гарантій, заборон, обмежень, зобов'язувань; застосування примусових заходів до виконання відповідних обов'язків, а також притягнення до матеріальної та/або дисциплінарної відповідальності тих, хто порушує норми законодавства про працю, положення індивідуального трудового та колективного договорів.

Що ж стосується «правового статусу», то під ним розуміють насамперед систему прав і обов'язків особистості, закріплених у Конституції та інших правових актах – документах, що мають нормативний зміст [1, с. 19]. Відтак поняття «правовий статус» – правова категорія, котра нерозривно пов'язана з природно-правовою доктриною та вказує на місце суб'єкта в системі правовідносин, що характеризується передусім його правами й обов'язками [2, с. 12, 13]. Зокрема, ведучи мову про правовий статус сторін трудових правовідносин, слід мати на увазі, що в цьому контексті йде мова саме про комплекс прав та обов'язків працівника та роботодавця, що: 1) закріплені в Основному Законі України, конкретизовані в кодифікованому законодавчому акті про працю та в інших нормативно-правових актах про працю, а також більшою мірою конкретизовані в межах локального правового регулювання праці; 2) вказують на місце трудових правовідносин у системі суспільних відносин, місце учасників цих відносин у життєдіяльності суспільства; 3) визначають характер взаємозв'язку між працівником і роботодавцем, можливості сторін трудових правовідносин.

З огляду на це слід погодитись із думкою Е.Ф. Шамсунової, що «володіння суб'єктом тим чи іншим правовим статусом не передбачає та в жодному разі не може припускати автоматичного, необґрунтованого встановлення правового режиму лише на підставі володіння ним відповідним правовим статусом» [3, с. 119–120]. Більш того, правові режими впливають на правові статуси суб'єктів, корегуючи їх відповідно до тих чи інших умов правової дійсності. Досить

показовим прикладом впливу правового режиму на правові статуси є вплив на трудовий статус працівника інституційних правових режимів трудового права та інших галузей права. Приміром, правовий статус працівника може зазнавати певних змін у період оголошення надзвичайного стану, а також у процесі банкрутства роботодавця (головним чином, змінюватись буде його об'єктивний вияв права на працю та право не бути примушеним до праці).

Між тим той факт, що поняття «правовий режим» та «правовий статус» часто ототожнюються (чи вживаються як взаємозамінні поняття) в теорії права, на думку Н.Я. Якимчук, можна пояснити тим, що спочатку термін «правовий статус» розроблявся теоретиками права щодо особистості, і лише пізніше – щодо юридичних осіб, органів держави та державних службовців, публічно-правових утворень, міжнародних утворень тощо. Однак, як справедливо зазначає вчена, сьогодні поняття «правовий статус» широко вживається також і при характеристиці майна, територій, природних об'єктів, нормативно-правових актів тощо. При цьому аналіз нормативних актів та наукових праць дає можливість зробити висновок, що термін «правовий статус» (так само, як і «правове становище») виправдано вживається для характеристики суб'єктів права, в той час як «правовий режим» – щодо об'єктів, і лише в окремих випадках щодо суб'єктів права, а саме у зв'язку з тим, що метою правових режимів є «специфічне регламентування конкретних сфер суспільних відносин з виділенням у часових та просторових межах певних суб'єктів і об'єктів права» [2, с. 15; 4, с. 22]. Тобто тоді, коли поняття «правовий режим» вживається відносно суб'єктів трудового права, зважаючи на ознаки поняття «правовий статус» та його сутність, можна припустити, що «правовий режим» та «правовий статус» використовуються як ціле та його складова частина.

Схожий підхід для розмежування поняття «правовий режим» та «правовий статус» був використаний також російською вченою Г.С. Беляєвою. У дисертації «Правовий режим: загальнотеоретичне дослідження» вчена зауважила, що співвідношення таких понять, як «правовий режим» та «правовий статус», являє собою співвідношення цілого та (в структурному відношенні) його складової частини: якщо під правовим статусом розуміти складний (комплексний) правовий засіб, то правовий режим –

це, насамперед, комплекс правових засобів різного рівня (від складних до простих). Структурні елементи правового статусу повністю входять до структури правового режиму, який, на відміну від правового статусу, орієнтований на такі суттєві характеристики суб'єктів права, як об'єкти [5, с. 54–55], хоча не обмежується лише об'єктами.

При цьому якщо правовий статус – це феномен об'єктивного права та правотворення, то правове становище (стан) суб'єкта – поняття більш ширше, що являє собою «обумовлений соціально-культурним умовами життєдіяльності суспільства різновид соціального стану, що є способом юридичного буття суб'єктів, об'єктів або суспільних відносин у певний момент часу та в певному просторі й, як правило, закріплений в установленому законом порядку» [6, с. 131]. У логіко-гносеологічному та спеціально-юридичному аспекті категорія «правовий стан», як зазначає український дослідник О.В. Черкасов, «фіксує момент стійкості, стабільності та спокою у зміні, русі, розвитку державно-правових явищ» [7, с. 1001]. З огляду на це слід погодитись із Н.Я. Якимчук із приводу того, що правове становище суб'єкта «відображає функціональну роль та вказує місце суб'єкта в системі суспільних відносин»; формується лише з тих встановлених у праві правових статусів, котрі «активізовані щодо конкретного суб'єкта права, а відповідно, є явищем правореалізації» (окремі правові статуси суб'єкт права може і не використовувати, проте в простір його правового становища вони входять як потенційні, нарівні з тими правовими статусами, які активно ним реалізуються) [2, с. 12, 16].

При цьому слід мати на увазі, що правовий режим тісно пов'язаний із правовим становищем, адже він щонайперше прив'язаний саме до загальнозначущих соціальних процесів або положень (станів), що мають місце у суспільстві [8, с. 66]. Тобто можна стверджувати, що правовий режим, серед іншого, спрямований на юридичне врегулювання спеціального стану перебування (знаходження) того чи іншого суб'єкта, об'єкта чи процесу (діяльності) в соціальному середовищі. У зв'язку із цим, як зазначає Ю.П. Пацурківський, правовий режим є функціональною категорією, що «не просто залучає об'єкт в сферу дії права, відображає його становище в правовому просторі, визначає правові умови існування об'єкта, але й активно впливає на нього, дозволяє налагодити всі про-

цеси, що відбуваються з об'єктом, встановлює правила реалізації цих процесів, тобто вводить певний порядок регулювання» [9, с. 108].

Відтак поняття «правовий режим» та «правове становище (стан)» є досить схожими правовими поняттями, однак у жодному разі вони не є тотожними. Більш того, хоча має місце взаємодія між правовим режимом та правовим становищем, правове становище, так само як і правовий статус, автоматично не обумовлює правового режиму – більш універсального поняття (зокрема, із цього приводу зазначається, що правовий режим – це завжди певне становище, але не кожне правове становище – правовий режим [6, с. 132]), хоча правовий режим обумовлює правове становище (та корегує його в межах інституційних правових режимів галузі права), у зв'язку із чим може виникнути хибне уявлення про тотожність вказаних правових категорій (особливо тоді, коли правовий режим розглядається саме в якості статичної категорії права).

До аналогічного висновку дійшла також і Ю.С. Новікова, вказуючи на те, що правовий режим є категорією, дійсно, достатньо тісно пов'язаною з правовим становищем, однак якщо поняття «правове становище» застосовується переважно до характеристики правового стану суб'єктів, об'єктів або суспільних відносин, то «правовий режим – категорія більш універсальна, оскільки активно використовується по відношенню до великого кола правових явищ. Носіями правових режимів можуть бути суб'єкти права (наприклад, режим іноземних громадян, осіб без громадянства), соціальні інститути (наприклад, режим охорони здоров'я, транспорту), соціальні процеси (наприклад, режим праці та відпочинку), об'єкти і предмети (наприклад, режим спільної власності подружжя) тощо. Зважаючи на це, вчена робить висновок, що правовий режим завжди є певним правовим станом, відповідаючи на питання, як і в якому порядку здійснюється регулювання суспільних відносин. У свою чергу, правовий стан не завжди є правовим режимом, а є тим, що регулюється, з урахуванням того, що правовий режим – це порядок правового регулювання, що поєднує в собі комплекс засобів такого впливу, а правовий стан є способом прояву правового явища ззовні, що відображає момент стабільності в його зміні та розвитку. Окрім того, Ю.С. Новікова звертає увагу на те що правовий стан – це частка механізму правового регулю-

вання (котра виконує особливі функції), а правовий режим – це його функціональна частина, нормативна основа [6, с. 131, 134–135].

Відтак, узагальнюючи викладене, слід зазначити що правовий режим – це порядок правового регулювання, що поєднує в собі комплекс правових засобів цього регулювання, уособлює порядок правового регулювання, а правовий стан, як зазначає вчена Г.С. Беєляєва, – це лише спосіб правового прояву суб'єктів, об'єктів, суспільних відносин, який уособлює мету та результат правового регулювання [5, с. 51].

Висновки. Поняття «правовий режим», «правове становище», «правовий статус» не тотожні в загальнотеоретичному вимірі й, відповідно, не можуть використовуватись в якості синонімів у межах трудового права України. З вказаних понять «правовий режим» є найбільш універсальним поняттям (є порядком правового регулювання), що активно взаємодіє з правовим становищем (а також і правовим статусом, що належить до структури правового становища), безпосередньо впливаючи на нього за рахунок правового регулювання, котре він упорядковує.

Список використаної літератури:

1. Шульга А.М. Правовий статус особистості, його види. Право і безпека. 2012. № 2. С. 19–22.
2. Якимчук Н.Я. Поняття «правовий статус», «правове положення», «правовий модус» та «правовий режим»: теоретико-правовий аналіз. Вісник Національної академії прокуратури України. 2013. № 3. С. 11–18.
3. Шамсумова Э.Ф. Категория «правовой режим» в юриспруденции: монография. Екатеринбург: Изд-во Уральского юридического института МВД России, 2003. С. 195. 250 с.
4. Якимчук Н.Я. Структура правового статусу розпорядників бюджетних коштів. Вісник Національної академії прокуратури України. 2010. № 1. С. 54–63.
5. Беєляева Г.С. Правовой режим: общетеоретическое исследование: дис. ... д-ра юрид. наук: спец.12.00.01. Курск, 2013. 407 с.
6. Новикова Ю.С. Правовое состояние и правовой режим: вопросы разграничения понятий. Вестник Южно-Уральского государственного университета. Сер.: Право. 2006. Т. 2. № 13(68). С. 131–135.
7. Черкасов О.В. Окремі аспекти юридичної відповідальності у трудовому праві // Правова доктрина – основа формування правової системи держави: мат. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю НАПрН України та обговоренню п'ятитом. моногр. «Правова доктрина України» (м. Харків, 20–21 листоп. 2013 р.). Харків: Право, 2013. С. 1000–1002.
8. Матузов Н.И., Малько А.В. Политико-правовые режимы: актуальные аспекты. Общественные науки и современность. 1997. № 1. С. 64–69.
9. Пацурківський Ю.П. Теоретичні проблеми розуміння сутності категорії «правовий режим» // Вісник Маріупольського державного університету. Сер.: Право. 2013. № 6. С. 105–111.

Вакарюк Л. В. Разграничение понятий «правовой режим», «правовой статус» и «правовое положение» с позиций трудового права

В статье автор осуществляет анализ понятий «правовой режим», «правовой статус» и «правовое положение», определяя их сущность и особенности с позиций трудового права. На основе исследования научных трудов ученых в области трудового права и других отраслей права осуществляется их сравнение и разграничение. Формулируются выводы о недопустимости отождествления исследуемых категорий науки трудового права.

Ключевые слова: правовое положение, правовой режим, правовой статус, разграничение понятий, сравнение понятий, трудовое право.

Vakariuk L. V. Delimitation of the concept “legal regime”, “legal status” and “legal position” from the provisions of labor law

In the article the author analyzes the concepts of «legal regime», «legal status» and «legal position», defining their essence and peculiarities from the standpoint of labor law. On the basis of research of scientific works of scientists in the field of labor law and other branches of law, they are compared and differentiated. Formulated conclusions about the inadmissibility of the identification of the studied categories of science of labor law.

Key words: legal position, legal regime, legal state, legal status, concepts separation, terminology base.